

EDUCATION/PEDAGOGY

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.1>

SPOŁECZNE ZJAWISKO NARKOMANII: HISTORYCZNE OSOBLIWOŚCI JEGO POWSTAWANIA I PROFILAKTYKI

Lyudmyla Husak

*doktor nauk pedagogicznych, profesor,
profesor Katedry Języków Obcych Nauk Humanistycznych
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki (Łuck, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-2526-2712
lgusak04@ukr.net*

Lesya Martirosyan

*kandydat nauk pedagogicznych, docent,
docent Katedry Pedagogiki Społecznej i Pracy Socjalnej
Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-0930-5620
lesja.lutsk57@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł analizuje problem historycznych cech powstawania i zapobiegania społecznemu zjawisku narkomanii. Stwierdzono, że pojęciem, które najpełniej ujawnia jego istotę, jest pojęcie patologii społecznej. Uzasadniono, że zjawisko narkomanii w przedindustrialnym okresie historii ludzkości istniało w formie dewiacji społecznej na poziomie indywidualnych zachowań. Ujawniono, że narkomania jako patologia społeczna jest produktem życia społeczeństwa przemysłowego. Autor analizuje historyczny kontekst narkomanii i przyczyny jej funkcjonalności dla określonych grup społecznych (jednostek). Udowodniono, że głównym czynnikiem transformacji zjawiska dewiacji społecznej na poziomie indywidualnym w patologię społeczną na poziomie masowym była dezorganizacja relacji jednostki z przemysłowym środowiskiem społecznym, które zasadniczo różniło się od tradycyjnego; zidentyfikowano przyczyny tej transformacji. Ujawniono oznaki patologii społecznej narkomanii jako elementu rzeczywistości społecznej społeczeństwa przemysłowego. Przeprowadzono retrospektywną analizę wdrożenia prawnych i społecznych środków resocjalizacyjnych w celu zwalczania handlu narkotykami, które zapoczątkowały nowoczesny system profilaktyki społecznej.

Słowa kluczowe: zjawisko społeczne, patologia społeczna, narkotyki, narkomania, profilaktyka społeczna, potrzeby emocjonalne, potrzeby psychologiczne.

THE SOCIAL PHENOMENON OF NARCOTISM: HISTORICAL PARTICULARITIES OF ORIGIN AND PREVENTION

Lyudmyla Husak

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages for Humanities
Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-2526-2712
lgusak04@ukr.net*

Lesya Martirosyan

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work
Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0930-5620
lesja.lutsk57@gmail.com*

Abstract. The article explores the issue of historical peculiarities of the emergence and prevention of the social phenomenon of drug addiction. It is revealed that the concept that most fully reveals its essence is the concept of social pathology. It is substantiated that the phenomenon of drug addiction in the pre-industrial period of human history existed in the form of social deviation at the level of individual behavior. It is found that drug addiction as a social pathology is a product of the life activity

of an industrial society. An analysis of the historical context of the emergence of drug addiction is carried out, as well as the reasons for its functionality for certain social groups (individuals). It is proved that the main factor in the transformation of the phenomenon of individual-level social deviation into mass social pathology was the disorganization of the individual's relations with the industrial social environment, which radically differed from the traditional one; the reasons for this transformation are identified. The signs of social pathology of drug addiction as an element of the social reality of an industrial society are revealed. A retrospective analysis of the development of legal and socio-rehabilitative measures to combat drug trafficking, which initiated the modern system of social prevention, is carried out.

Key words: social phenomenon, social pathology, drugs, drug addiction, social prevention, emotional needs, psychological needs.

СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ НАРКОТИЗМУ: ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ

Людмила Гусак

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-2526-2712
lgusak04@ukr.net*

Леся Мартіросян

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-0930-5620
lesja.lutsk57@gmail.com*

Анотація. У статті досліджується проблема історичних особливостей виникнення та профілактики соціального явища наркотизму. З'ясовано, що поняттям, яке найбільш повно розкриває його сутність є поняття соціальної патології. Обґрунтовано, що явище наркотизму в доіндустріальний період історії людства існувало у вигляді соціальної девіації на рівні індивідуальної поведінки. Виявлено, що наркотизм як соціальна патологія – це продукт життєдіяльності індустріального соціуму. Здійснено аналіз історичного контексту виникнення наркотизму, причин його функціональності для певних соціальних груп (індивідів). Доведено, що основним чинником трансформації явища соціальної девіації індивідуального рівня у соціальну патологію масового стала дезорганізація відносин індивіда з індустріальним соціальним середовищем, яке кардинально відрізнялось від традиційного; визначено причини цієї трансформації. Виявлені ознаки соціальної патології наркотизму як елементу соціальної реальності індустріального суспільства. Здійснено ретроспективний аналіз розгортання правових та соціально-реабілітаційних заходів по боротьбі з обігом наркотиків, що започаткували сучасну систему соціальної профілактики.

Ключові слова: соціальне явище, соціальна патологія, наркотики, наркоманія, соціальна профілактика, емоційні потреби, психологічні потреби.

В сучасній науці більшість досліджень, присвячених проблемі наркотиків, акумулюють свою увагу на механізмах залучення індивіда до вживання психоактивних речовин, процесі розвитку наркоманії як хвороби, можливостях її лікування та профілактики. Поле наукових досліджень проблеми зосереджене на медичних, юридичних та профілактичних підходах (Бурлака, 2008).

У цьому контексті привертають увагу дослідження зарубіжних вчених, таких як: Р. Бека, Д. Довнерса, Д. Каррена, М. Кірса, Р. Крейга, Е. Лемерта, Г. Макданнелі, Н. Моуслі та ін. Багато уваги проблемі вживання наркотиків приділяють і вітчизняні науковці, зокрема психологи (О. Бондарчук, Л. Божович, Л. Виготський, Н. Максимова, О. Христук та ін.) та правознавці (Н. Мірошніченко, А. Музика, В. Омігов, С. Гадойбоев, К. Писаренко та ін.). Проте, масовий характер поширеності наркотиків у сучасному суспільстві виводить цю проблему за межі предметного поля вказаних наук актуалізуючи поле соціології та соціальної роботи. Соціологія дозволяє розглянути проблему наркотиків через призму соціального явища, яке у соціології отримало назву – «наркотизм» (Середюк, 2003). Соціальна робота дозволяє зосередити увагу на проблемах його соціальної профілактики.

Існує певна кількість наукових доробок, спрямованих на дослідження наркотизму і його профілактики як у галузі соціології (О. Балакірева, І. Веред, Ю. Кушнір, Б. Лазаренко, Є. Сірій, О. Яременко, С. Яремчук та ін.), так і галузі соціальної роботи (А. Бойко, У. Варнава, Л. Калашнікова, А. Лобанова, В. Лютий, Н. Максимова, Т. Семігіна та ін.). Здебільшого науковці трактують саме явище як окрему форму девіантної поведінки, що має ряд специфічних ознак, висвітлюють ту чи іншу сторону соціально-негативних явищ у межах певної наукової парадигми; розглядають соціологічні аспекти наркотизму, його профілактики.

Одночасно, досліджень присвячених вивченню явища наркотизму як елемента соціальної реальності, який є продуктом життєдіяльності людей, особливостей і причин його виникнення у процесі соціогенезу

обмалює. Найбільш ґрунтовним дослідженням цієї проблеми, серед тих, що нам зустрілись, є наукові доробки вітчизняного соціолога О. Сердюка, який розглядає соціальне явище наркотизму, тенденції та напрямки його профілактики.

Малодослідженість соціального явища наркотизму спричиняє дискусійність у розумінні змісту і завдань його соціальної профілактики. У багатьох правових документах та науковій літературі спостерігається плутанина у використанні понять «наркотизм» і «наркоманія». Наприклад, Стратегія державної політики України щодо наркотиків проголошує необхідність подолання наркоманії як небезпечного соціального явища (Стратегія, 2013).

Але означення соціального явища у вказаному офіційному документі терміном «наркоманія» не відображає його змісту. Це утруднює їх об'єктивне розуміння, а відповідно, і ефективну організацію соціальної профілактики поширення наркотизму.

На наш погляд, вирішенню вказаних суперечностей сприятиме дослідження історичного контексту виникнення явища наркотизму, причини його функціональності для певних соціальних груп (індивідів) та виявлення негативних наслідків для суспільства. Конкретно-історичне знання про цей феномен дозволить сформулювати цілісне уявлення про сутність явища наркотизму, виділити ознаки та причини його відтворюваності у часі та просторі. Об'єктивне розуміння сутності соціального явища наркотизму сприятиме також розумінню природи виникнення його соціальної профілактики, її відмінностей від інших її видів.

Таким чином, постає потреба у дослідженні ретроспективних аспектів соціального явища наркотизму, які у сучасній вітчизняній науці не актуалізовані.

Мета наукової розвідки – виявити історичний час, причини і чинники виникнення соціального явища наркотизму та специфіки його соціальної профілактики.

У процесі дослідження використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу та індукції. Метод індукції дозволив накопичити достовірні окремі факти про існування явища наркотизму на тлі загальних історичних процесів; метод синтезу - з'єднати компоненти цього негативного явища та створити цілісне уявлення про його сутність, виділити основні характеристики; завданням аналітичного методу було виявлення внутрішньої конструкції соціального явища наркотизму в історичному часі його виникнення.

У науковій літературі наголошується, що соціальні явища виникають у процесі соціогенезу і є властивістю кожної соціальної системи (Ковалів, 2007: 422).

Цілком очевидно, що вони не завжди мають позитивні конотації або є соціально позитивними. До таких явищ відносять злочинність, проституцію, алкоголізм і наркоманію, корупцію, жебрання тощо. Для їх означення використовуються різноманітні терміни: негативні соціальні явища, соціальні проблеми, соціальні девіації, соціальні патології. Найбільш часто використовуються два крайні терміни. Необхідно зауважити, що ці терміни є предметом дискусій і знак рівності між ними досі не встановлений.

На наш погляд, найбільш підходящим терміном для означення негативного соціального явища наркотизму є термін «соціальна патологія», оскільки він включає найважливішу його ознаку - спричинення шкоди суспільству та його фундаментальним інститутам, тоді як девіація характеризує індивідуальну форму поведінки, а її норми відносні, оскільки залежать від соціокультурної ситуації, яка склалась у той чи інший історичний період. Тому, соціальна девіація відображає існування негативного соціального явища у суспільному житті на рівні індивідів, як, наприклад, явище самогубства, тощо.

Характеристики поняття «соціальна патологія» позначають стан порушення функціонування соціального організму, для якого характерна наявність сталих хабітуалізованих (узвичаєних) форм масової поведінки, що здійснюється на основі деформованих соціальних норм певними групами та індивідами. Така поведінка дозволяє швидко та ефективно досягнути цілей їхньої діяльності. Саме так характеризує явище наркотизму О. Сердюк. Науковець визначає наркотизм як масову адиктивну поведінку, яка спричиняє формування особливих соціальних груп, виникнення особливої субкультури та специфічних соціальних відносин, і врешті-решт певну трансформацію соціальної структури та утворення нових соціальних інститутів (Сердюк, 2003, 2010).

На наш погляд, пропонуване трактування наркотизму є об'єктивним і у процесі подальшої роботи ми будемо відштовхуватись від нього. Ми поділяємо думку дослідника про те, що вивчення наркотизму як соціального явища слугуватиме інформаційною, теоретико-методологічною базою профілактики його виникнення.

Історія людства свідчить, що кожна історична епоха породжувала різноманітні соціальні патології, які є властивістю кожної соціальної системи. Присутність наркотиків у суспільному житті вказує на те, що це давня проблема людства, але досить довгий період часу підстав вважати її соціальною патологією не існувало. Це було соціальне явище, яке відображало індивідуальну поведінку людини. Існуючі традиції соціокультурного життя навіть не давали вагомих підстав розглядати її як девіантну, адже наркотики, у житті людини виконували дві функції – рекреаційну (для отримання яскравих емоцій) і лікувальну. Стан ейфорії, викликаний наркотиками, трактувався як цілющий ефект їх використання, який цілком задовольняв і рекреаційні потреби.

Письмові джерела стародавньої цивілізації шумерів свідчать про те, що п'ять тисяч років тому люди були знайомі з наркотиками, уміли їх виготовляти і вживати для відпочинку та відновлення сил людини.

Давні греки та римляни також чудово знали, як можна змінити свідомість людини за допомогою сильнодіючих наркотиків, отриманих з недозрілих коробочок снотворного маку. Антична культура дала назву

цьому препарату - опіум (з лат. *opium*). Його використовували як для покращення настрою, так і для лікування. Наркотичні речовини використовували для виготовлення ліків та мазей. На початку I ст. н.е. римський лікар Клавдій Гален активно використовував і пропагував опіум, як чудовий лікувальний засіб.

Традиція використання наркотиків як засобу рекреації та медичних препаратів спостерігається у Європі і в Середньовіччі, і в Новий час. У XVI ст. з опію був виготовлений «лауданум» (настоянка опіуму на спирту). Знаменитий у той час лікар, філософ і алхімік Парацельс вважав опіум засобом безсмертя, а «лауданум» – панацеєю від усіх хвороб. Протягом трьох століть опіум і «ланданум» використовували саме з цією метою. Проблема залежності людини від наркотику та соціальні наслідки його вживання на той час ще була не зрозуміла.

Вперше європейці звернули увагу на наслідки використання опію, коли в Англії у 1840 році були прийняті антиалкогольні закони. У цій ситуації європейське суспільство стикнулося з соціальними проблемами, викликаними вживанням алкоголю та наркотиків. Їх підґрунтям стала психологічна залежність індивіда, в основі якої лежав латентний зв'язок між емоціями і потребами людини. Перш початково потреба у вживанні наркотиків і алкоголю у людини відсутня, але до моменту появи постійної потреби у сильній емоції (відчуті радості, розвіяти сум тощо). Таким чином потреба у сильних емоціях викликає потребу вживання наркотиків або алкоголю, яка переростає у соціальну проблему.

В епоху Середньовіччя функцію задоволення емоційних потреб людини, здебільшого, виконував алкоголь, а не наркотики. У той час використання алкоголю дозволяло вирішувати ряд проблем як соціальних, так і психологічних. У Середньовіччі пиво і вино були набагато безпечнішими, ніж питана вода, а також розглядалися як обезболюючий засіб та ефективний енергетик, вживання якого викликало позитивні емоції, допомагаючи, таким чином, робити важку фізичну роботу, характерну для середньовічної економіки. Враховуючи негативний стан тогочасної санітарії, вживання алкогольних напоїв виконувало певну профілактичну функцію поширення різноманітних хвороб, які передаються через питну воду, наприклад, холеру. З цих причини до вживання алкоголю були залучені усі верстви населення, у тому числі духовенство, жінки та діти.

Протягом епохи Середньовіччя і до кінця XIX ст. вживання алкоголю стало нормою поведінки. Вона набула хабітуалізованого характеру, але на цьому етапі не порушувала функціонування соціального організму в цілому. Тобто, на цьому історичному етапі пияцтво доцільно визначити як негативне соціальне явище. Алкоголь виконував ряд функцій: санітарну, лікувальну та рекреаційну. Наркотики продовжували виконувати функцію, здебільшого лікувальну, тоді як рекреаційна (досягнення позитивних емоцій) – була малопоширеною.

Акцентуємо, що у подальшому пияцтво почало набувати ознак соціальної патології. Процеси капіталістичного розвитку виробництва, що стимулювали пауперизацію населення, його міграцію у міста, стали благодатним ґрунтом для поширення міцних алкогольних напоїв. В Англії були прийняті закони на підтримку використання зерна для виготовлення спиртних напоїв, зокрема джину. Державна політика була спрямована на поширення дешевих спиртних напоїв, оскільки ця справа була надзвичайно прибутковою. Лондон охопила епідемія джину.

Аналогічна ситуація спостерігалась і у Франції. Негативні соціальні наслідки економічних процесів доповнились кризою виноробства, яка охопила цю галузь у середині XIX ст. Вона була викликана знищенням виноградників філоксерою і сприяла зростанню популярності дешевших напоїв, зокрема абсенту (спиртний напій з екстракту гіркої полину). Його вживання стало масовим.

Таким чином поступово пияцтво в Європі стало нормою життя, але з дуже негативними соціальними наслідками для суспільства. Процес індустріалізації, який розпочався у Європі у XIX ст., висунув нові вимоги до способу життя людини і до якості робочої сили. Промислове виробництво вимагало надійності від робітника, тому пияцтво почало розглядатись як загроза економіці.

Англійські антиалкогольні закони 1840 р. ввели обмеження на продаж алкоголю, проте у робітничому середовищі натомість поширились наркотики. З'явилися опіумні пігулки, що набули великої популярності. У Франції надзвичайно популярним стало вживання гашишу (продукти коноплі). Так у Європі розпочався процес формування нового негативного соціального явища – наркотизму, яке стрімко набувало ознак соціальної патології.

Скласти уявлення про причини і чинники набуття явищем наркотизму ознак соціальної патології дозволяють дослідження зарубіжних науковців, зокрема публікації таких авторів, як Вірджинії Беррідж та Едварса Гріффіта «Опіум і люди: вживання опіатів в Англії дев'ятнадцятого століття» (1981) (Berridge, 1981), Джефрі Хардінга «Опіатна залежність, мораль і медицина: від моральної хвороби до патологічної хвороби» (1988) (Harding, 1988), Баррі Міллігана «Задоволення та страждання: опіум і Схід у британській культурі дев'ятнадцятого століття» (1995) (Milligan, 1995), Террі Парсінена «Таємні пристрасті, таємні ліки: Наркотичні засоби в британському суспільстві, 1820–1930» (1983) (Parssinen, 1930), Ройя Портера та Тейча Мікулаша «Наркотики в історії» (1995) (Porter, 1995).

Вивчення вказаних джерел дозволяє стверджувати, що вживання наркотиків протягом XIX ст. швидко набувало масових форм, тобто відбувався активний процес хабітуалізації норм адиктивної поведінки. Куріння гашишу та вживання опіумних пігулок почало доповнюватись вживанням морфію (продукт переробки опіуму). Він був винайдений ще у 1803 році німецьким фармацевтом Ф. Сертюрнером і його активно використовували у медичних цілях. Досліджуючи ефекти використання морфію у лікуванні, Ф. Сертюрнер вперше виявив і описав негативні наслідки його постійного вживання – психічну залежність і толерантність. Саме вони є головними складовими наркотичної залежності. Проте, результати його досліджень не вплинули на зростаючу популярність морфію.

Епопею поширення вживання морфію посилювало винайдення у 1853 р. французьким лікарем-хірургом Ч. – Г. Плевазом ін'єкційної голки. Тепер він одразу потрапляв у кров, а не у шлунково-кишковий тракт, що в разі посилювало ефект ейфорії. У медичному середовищі побутувало переконання, що морфій, на відміну від опіуму, не спричиняє захворювання на наркоманію. Розвиток цієї хворобливої патології у людини того-часні лікарі пов'язували лише з формою потрапляння опіуму у в організм людини через шлунок.

Таким чином, перша половина XIX ст. – період, коли відбувається активна трансформація соціальної девіації у соціальну патологію - наркотизм. Вживання наркотиків починає узвичаюватись у суспільній свідомості і сприйматись як норма у всіх верствах населення. Цей процес продовжив набирати обертів у другій половині XIX ст.

Війни, що охопили європейський континент у середині XIX ст. (Кримська - 1856-1857 і Франко-Пруська 1870-1871) та громадянська війна у США мали своїм наслідком велику кількість поранень і операцій із застосуванням морфінового наркозу, що сприяло росту популярності наркотику і викликало спалах морфінізму, який назвали «солдатська хвороба».

У 70-х роках XIX ст. було синтезовано нову хімічну сполуку «героїн», який також спочатку використовували для лікування. Ця сполука є похідною від морфіну і напівсинтетичним опіатом, який має яскраво виражену знеболювальну дію. Його вживання давало людині ілюзію повного відновлення і позбавлення від хвороби, людина відчувала величезний приплив сил. Комерційна назва нових ліків - «героїн» (походить від слова «герой»), які рекламувались як ліки від кашлю. З 1889 р. героїн з'явився у продажі як медичний препарат, який застосовували в якості замісної терапії при опіатній і кокаїновій залежності. Героїн набував шаленої популярності доки не з'ясувалося, що він викликає ще більшу залежність, ніж морфін.

Завершальний етап оформлення соціального явища наркотизму як соціальної патології відбулось завдяки поширенню кокаїну, який в кінці XIX-поч. XX ст. завоював Європу. Кокаїн став невід'ємним атрибутом життя різних верств населення. Наприклад, після заборони алкоголю у 1885 р. в американському штаті Джорджія шаленої популярності набула кока-кола, яку створив у 1886 р. американський фармацевт Д. Пембертон. У склад напою входили екстракти горішків африканського дерева кола і листки куща коки, з яких добувають кокаїн. Надзвичайно знамените і популярне у XIX ст. напій «Вино Маріані», яке полюбили знаменитості (Олександр Дюма, Конан Дойль, королева Вікторія, римські Папи) також містило кокаїн.

Масове поширення вживання наркотиків свідчило про виникнення особливих соціальних груп їх споживачів та поширення адиктивної субкультури. Наркотичною залежністю страждали усі верстви населення: бідняки, іммігранти, середній клас, аристократія, різноманітні професійні верстви. Малообезпечені верстви населення вживали наркотики як більш дешеву альтернативу алкоголю. Наприклад, опіум як лікарський засіб не підпадав під оподаткування, тому його вартість була дешевшою за джин. У середніх та аристократичних верствах населення залежністю страждали здебільшого жінки, домогосподарки, світські дами, які вживали наркотики з метою отримання позитивних емоцій для зниження стресу і рекреації. Лікарі рекомендували жінкам ландаум (опіумна настойка на спирту) як заспокійливі ліки при будь-яких ознаках недомагання – втоми, істеричної поведінки, головних та інших болях тощо.

Найбільш розповсюдженою формою вживання наркотиків стало куріння опіуму. Ця розвага набула масових форм. Відкривались спеціальні заклади, так звані «будинки» або клуби, які були розраховані на обслуговування як бідних, так і заможних верств населення. У бідняцьких кварталах були поширені притони, де у стані наркотичного сп'яніння просто на підлозі лежали люди. Існували і респектабельні заклади з розкішними інтер'єрами, спеціальними наборами для куріння опіуму, що були зроблені з дорогих матеріалів, таких як фарфор або слонова кістка, черепаховий панцир тощо. Вони прикрашались різьбою та інкрустацією, позолотою або сріблом, що посилювала естетичні емоції і відчуття клієнта.

Виробники і продавці «емоцій задоволення» рекламували свій товар навіть для дітей. Практика заспокоювати дітей наркотиками отримала підтримку офіційної медицини і популяризувалась не лише виробниками, а й різноманітними книгами про ведення домогосподарства або про виховання дітей. Завуальовані назви («Дитяча тиша», «Друг матері», «Заспокійливий сироп») акцентували увагу на інших результатах вживання наркотичних речовин, таких як можливість відпочинку матері, вивільнення її особистого часу та ін. Такі дитячі засоби були у продажі як у Європі, так і США аж до 1930р.

Суспільне усвідомлення негативних соціальних наслідків масового поширення наркотиків відбулося не зразу. До XIX ст. медицина розглядала наркотики як засоби корисні для лікування багатьох хвороб. Наркоманійна залежність, яку вперше медики почали фіксувати ще у XVIII ст., довго вважалась особистою проблемою індивіда, викликаного його небажанням контролювати свої потреби. Соціальних наслідків поширення наркотиків суспільство поки що не бачило. Його увага була прикута до алкоголізму, який, як вважалося, завдавав більш значимих економічних і соціальних збитків ніж наркотики. З цієї причини влада європейських країн застосовувала лише незначні заходи щодо обмеження вживання наркотиків. Це і були перші спроби здійснення соціальної профілактики поширення наркотиків на загальнодержавному рівні.

Суспільна потреба у застосуванні спеціальних заходів державою для обмеження поширення наркотиків свідчила про завершення трансформації соціальної девіації вживання наркотиків у соціальне явище наркотизму. Спостерігається присутність усіх характерних ознак наркотизму, пропонує соціологом О. Сердюком: 1) адиктивна поведінка, що набула масових форм; 2) виникнення особливих соціальних груп споживачів адиктивних речовин; 3) поширення адиктивної субкультури; 4) виникнення специфічних соціальних відносин; 5) трансформація соціальної структури під впливом наркотизму (Сердюк, 2003).

Виникнення та поступове посилення у процесі історичного розвитку вказаних ознак цього соціального явища засвідчило про трансформацію соціальної девіації, яка існувала у формі адиктивної поведінки певної кількості індивідів у соціальну патологію, яка стала масовим явищем, яке порушує функціонування всього соціального організму.

Масовий характер явища наркотизму обумовив застосування владою соціально-правових заходів, спрямованих на соціальну профілактику його поширення, які стали частиною державної політики. Такий висновок відповідає розумінню соціальної профілактики сучасною юриспруденцією, у якій вона розглядається як комплекс державних заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або усунення факторів виникнення протиправних явищ в цілому, та окремих їх видів зокрема (Журавель, 2013: 85-101).

Не зважаючи на те, що спочатку заходи були досить обмеженими, у подальшому їх кількість збільшувалася і вони ставали все жорсткішими, утворюючи певну систему.

Одним з піонерів у справі соціальної профілактики поширення наркотиків, як свого часу і алкоголю, стала Англія. Майже через тридцять років після введення антиалкогольних законів у 1868 р. був прийнятий Фармацевтичний акт, який вперше забороняв використання опіуму без рецепту лікаря. Масове вживання наркотиків обумовлювало увагу лікарів до ефекту звикання і залежності. Проте, захід виявився малоефективним. Розгорнулася широка суспільна дискусія щодо вільного обігу наркотиків, а невиконання заборони приватними фармацевтами визначило її результати. Вживання наркотиків продовжувало поширюватись, тому у 1893 р. урядом було створено Королівську комісію щодо розслідування ситуації, але її діяльність нічого не змінила.

Перші результати профілактичних заходів у Європі почали проявлятися лише на початку ХХ ст. У цей час починає оформлюватися суспільне усвідомлення негативних соціальних наслідків вільного обігу наркотиків. Розпочинаються різноманітні наукові дослідження впливу наркотиків на фізичне і психічне здоров'я людини. У багатьох країнах Європи, Америки та Азії розпочинається боротьба з поширенням наркотиків на законодавчому рівні. Найперше це проявляється у забороні популяризації наркотиків як універсальних лікувальних засобів. Змінюється і фармацевтичний ринок – там зникають «не шкідливі» заспокійливі і снотворні для дітей і жінок, залишаються лише засоби знеболення, але без відкритого доступу.

Проте на початку ХХ ст. масове поширення наркотиків продовжувало розгортатись, набуваючи характеру соціальної епідемії. Вживання наркотиків трансформувалось у хабітуалізовану форму суспільної поведінки. Це обумовило розгортання законодавчих заходів протидії не лише на національних рівнях у різних європейських країнах, а й на міжнародному рівні.

С. Горькавий, досліджуючи етапи становлення міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків, вказує, що першим кроком в цьому напрямі стало скликання Шанхайської опіумної комісії у 1909 року. Участь у її засіданні взяли представники тринадцяти держав. Метою створення Комісії була координація співробітництва держав з питань незаконного обігу наркотиків, який кваліфікувався як злочин міжнародного характеру (Горькавий, 2011: 70-74).

Діяльність Комісії ознаменував перший етап у міжнародно-правовому врегулюванні поширення наркотичних речовин.

У 1912р. була підписана Міжнародна опіумна конвенція. Вона стала першою міжнародною угодою щодо контролю за обігом наркотичних засобів. Її підписали Великобританія, Німеччина, США, Франція, загалом тринадцять країн. З набуттям чинності Конвенція започаткувала формування механізму міжнародно-правового регулювання боротьби з поширенням наркотиків. Конвенція проголосила такі важливі принципи, як універсальність норм міжнародного права та координацію співробітництва держав у цій сфері міжнародних відносин (Конвенція, 2001; Convention, 1915).

Угода передбачала створення силової системи контролю щодо усіх осіб, які виробляють, розповсюджують та експортують морфій і кокаїн та їхні похідні. Системі контролю підлягали також місця збереження і торгівлі наркотичними речовинами. Конвенція також передбачала заходи, спрямовані на згортання виробництва, торгівлі та вживання опіуму (The Beginnings, 1998).

Протягом 10-20-х років ХХ ст. заходи по боротьбі з поширенням наркотиків на міжнародному рівні продовжували посилюватись. Зокрема у 1913 і 1914 роках в Гаазі відбулися друга і третя Конференції по опіуму, які розвинули положення документа; розширилося коло учасників. На той час Конвенцію підписала 41 держава, однак ратифікували її лише шістьнадцять.

С. Горькавий вважає, що наркоманія стала серйозною соціальною проблемою після I Світової війни. У зв'язку з цим на міжнародному рівні робилися спроби врегулювати це явище за допомогою інституційного та нормативного механізмів (Горькавий, 2011).

Правова література наводить ряд документів, які засвідчують розвиток цих механізмів (Конвенція, 2001; Тацій, 2017). Так, у 1919 р. Міжнародна опіумна конвенція отримала глобальне поширення через її включення у Версальський мирний договір. З 1921 року міжнародний контроль за реалізацією Конвенції здійснювався в рамках Ліги Націй. Удосконалення її змісту та перепідписання відбулось у 1925 р. але чинності вона набула лише у вересні 1928 року. Новий зміст Конвенції доповнювався статистичною системою обліку, створенням Постійної центральної опіумної комісії, яка працювала під егідою Ліги Націй. У 1931 р. Міжнародна опіумна конвенція 1912 року втратила чинність, натомість, була створена Нова Конвенція, яка обмежувала й регулювала виробництво та розподіл у масштабах планети медикаментів, які містять наркотичні речовини.

Не зважаючи на створення інституційної та законодавчої бази на міжнародному та національному рівнях, поширення наркотиків у 20-30-х рр. XX ст. піднялось на вищий рівень - виникла міжнародна торгівля наркотиками, яка об'єднувала злочинні організації. Це спричинило необхідність введення міжнародних кримінально-правових заходів відповідальності за злочини, пов'язані з наркотиками, таку думку, висловлює С. Горькавий (Горькавий, 2011). Відповіддю на цю потребу ситуації стала Міжнародна конвенція з обмеження виробництва і регулювання розподілу наркотиків (1931 р.) і Бангкокська угода а також Женевська конвенція про заборону незаконної торгівлі наркотичними засобами (1936 р.).

Виникнення міжнародних злочинних організацій, які займались торгівлею наркотиками, засвідчило поширення явища наркотизму у світовому масштабі, а введення жорстких кримінальних санкцій за виробництво і розповсюдження наркотичних речовин - їх невисоку ефективність та недостатність лише законодавчо-правового підходу у боротьбі з цим явищем. Силові заходи не могли усунути причин поширення наркотизму, адже споживання наркотиків – це не просто індивідуальна патологія або відхилення від соціальних і правових норм, а варіант досягнення людиною певних емоцій, потребу у яких вона відчуває. Саме емоції є основою мотивації поведінки. Емоційна пам'ять людини відображає усе її життя фіксуючи радість, задоволення, гнів, інші емоції, як реакцію на взаємодію людини з навколишнім середовищем. Дезорганізація відносин індивіда з навколишнім соціальним середовищем в період кардинального злomu традиційних основ життя, що існував тисячоліттями, мотивувала до пошуку шляхів і засобів уникнення негативних емоцій і відчуттів. Потреба людини в емоційному і психологічному захисті від такої дезорганізації обумовила появу іншого розуміння медичною наукою сутності наркоманійної залежності. Практика лікування наркоманії наркотиками, у 20-х рр. XX ст., була визнана помилковою, а наркоманійна залежність - хворобою, яку необхідно лікувати. Зауважимо, що метод замісної терапії використовується і по нині.

Першою країною, у якій виникає система реабілітації наркоманів та розгортається професійна підтримка хворих, була США. Система реабілітації наркозалежних поєднувалась з реабілітацією алкоголікв. Вона інтегрувала як медичні, так і соціальні заходи, які реалізувались через клінічні та амбулаторні реабілітаційні програми. Так, інтегровано з медичним починає формуватися соціальний аспект індивідуальної реабілітації. У наступні роки XX ст. соціальна реабілітація з індивідуального рівня підніметься до загально-державного і у поєднанні з системою законодавчо-правових заходів, стане частиною державної соціальної політики у сфері соціальної профілактики поширення наркотизму.

Найбільш відомою серед перших соціально-медичних реабілітаційних програм США була програма «12 кроків», яка з різними модифікаціями використовується у профілактичній роботі і сьогодні. Разом з тим необхідно зауважити, що поширення на міжнародному рівні ідеї реабілітації хворих відбувалось досить повільно, про що свідчить той факт, що наркологія як окрема наука сформувалась лише у середині в 70-х рр. XX ст.

Подальша боротьба з соціальною патологією наркотизму, соціальна профілактика його узвичаєння як масової форми поведінки розгорталась уже після другої світової війни під егідою ООН.

Дослідження історичного часу, причин і чинників виникнення соціальної патології наркотизму дозволяє зробити деякі висновки.

Традиція вживання наркотиків з метою лікування і рекреації існувала впродовж усієї історії людства і може розглядатись як форма соціальної девіації, характерна для індивідуальної поведінки. Її існування обумовлювалось соціокультурними нормами конкретного історичного періоду, які за своїм характером були відносними. Тому, соціальна девіація вживання наркотиків довгий історичний період часу відображала існування негативного соціального явища у суспільному житті на рівні індивідів і не складала загрози суспільному устрою.

Ретроспективний аналіз особливостей формування соціальної патології наркотизму дозволив сформулювати уявлення про природу та особливості його виникнення. Наркотизм був продуктом життєдіяльності індустріального суспільства, який став новим, негативним елементом його соціальної реальності. В історичному часі процес трансформації соціальної девіації наркотизму індивідуального рівня у соціальну патологію масового охопив усе XIX ст. і завершився на початку XX ст. Основним чинником, який активував спусковий гачок цієї трансформації стали кардинально нові вимоги до соціального, професійного та індивідуального життя людини. До цього, навіть зміна історичних епох (первісна, рабовласницька, феодална), не впливала на зміну сутності явища наркотизму, про що свідчить ретроспективний огляд традицій використання наркотиків.

Внутрішня конструкція соціального явища наркотизму в історичному часі його виникнення містила ознаки, які є аналогічними до ознак сучасного розуміння наркотизму як соціальної патології: узвичаєна форма адиктивної поведінки в масових масштабах (проявлялась у масовому вживанні опіуму, морфіну, кокаїну і гашишу); поява особливих соціальних груп споживачів із специфічною субкультурою (робітники, домогосподарки, «творча богема», торговці «задоволенням» та ін.); виникнення таких соціальних відносин між цими соціальними групами, які спричиняли значну шкоду суспільству та його фундаментальним інститутам (виникнення та взаємодія груп «продавець-покупець», поширення хвороби наркоманії та потреба у її лікуванні, утворення соціальних груп, які не відповідали вимогам до якості робочої сили, виникнення об'єднань людей, які цілеспрямовано порушували закон розповсюджуючи наркотики тощо). На вагомість негативних соціальних наслідків, що спричинила соціальну патологію наркотизму вказує поява спроб регулювати вільний обіг наркотиків законодавчо-правовими заходами як національного, так і міжнародного рівнів. Поєднання медичних і соціальних заходів обумовили формування реабілітаційного підходу до лікування

наркоманії. У комплексі з правовими їх можна розглядати як перші заходи соціальної профілактики, які стали частиною державної політики у соціальній сфері.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми наркотизму. Для розбудови ефективної системи профілактики його поширення, поглиблення розуміння механізмів його функціональності у сучасному суспільстві подальшого дослідження потребує ретроспективний аналіз цієї соціальної патології у повоєнні роки ХХ ст. та на сучасному етапі.

Список використаних джерел:

1. Barry Milligan. *Pleasures and Pains: Opium and the Orient in Nineteenth-Century British Culture*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1995.
2. Geoffrey Harding. *Opiate Addiction, Morality and Medicine: From Moral Illness to Pathological Disease*. London: St. Martin's Press, 1988.
3. International Opium Convention 23 January 1912, in force 11 February 1915 / 28 June 191. China, the Netherlands, and the U.S. implemented the Convention in 1915. Honduras and Norway followed suit later that year. It did not come into force globally until it was incorporated into the Treaty of Versailles in 1919.
4. Roy Porter, Teich Mikulas. *Drugs and Narcotics in History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
5. Terry Parssinen. *Secret Passions, Secret Remedies: Narcotic Drugs in British Society, 1820-1930*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1983.
6. The Beginnings of International Drug Control [Електронний ресурс] / UN Chronicle. Summer, 1998. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1309/is_2_35/ai_54157834.
7. Virginia Berridge, Edwards Griffith. *Opium and the People: Opiate Use in Nineteenth-Century England* (London: St. Martin's Press, 1981). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/virginia-berridge-and-griffith-edwards-opium-and-the-people-opiate-use-in-nineteenth-century-england-london-allen-lane-new-york-st-martins-press-1981-8vo-pp-xxx-369-pound2000.pdf>.
8. Бурлака В. В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді. *Новости украинской психиатрии – полнотекстовые научные публикации*. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/> (дата звернення: 23.08.2023).
9. Горькавий С. Етапи становлення міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків. *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія ПРАВО*. Випуск 15. 2011 С. 70-74.
10. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. К: Академвидав, 2013. 312 с. С. 85–101. Інституційний репозиторій Київського університету імені Бориса Грінченка. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5124/1/t_zhuravel_spynspd_ksp&sr_il.pdf (дата звернення: 23.08.2023).
11. Ковалів Ю. І. Соціогенез. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 422.
12. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-r#Text> (дата звернення: 23.08.2023).
13. Сердюк О. Наркотизм як соціальне явище: його тенденції та напрямки профілактики. *Новости украинской психиатрии – полнотекстовые научные публикации*. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper078.htm> (дата звернення: 23.08.2023).
14. Сердюк О. Соціально-негативні явища як інституційні утворення Харківський національний університет внутрішніх справ. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/66> (дата звернення: 23.08.2023).
15. Тацій В. Я. Сдина конвенція про наркотичні засоби 1961. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право. 2017. С. 194.
16. Шемшученко Ю. С. Конвенція про опіум 1912. *Юридична енциклопедія*. У 6 т. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.

References:

1. Milligan, B. (1995). *Pleasures and Pains: Opium and the Orient in Nineteenth-Century British Culture*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1995. [in English].
2. Harding, G. (1988). *Opiate Addiction, Morality and Medicine: From Moral Illness to Pathological Disease*. London: St. Martin's Press. [in English].
3. International Opium Convention 23 January 1912, in force 11 February 1915 / 28 June 191. China, the Netherlands, and the U.S. implemented the Convention in 1915. Honduras and Norway followed suit later that year. It did not come into force globally until it was incorporated into the Treaty of Versailles in 1919. [in English].
4. Porter, R., Mikulas, T. (1995). *Drugs and Narcotics in History*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
5. Parssinen, T. (1983) *Secret Passions, Secret Remedies: Narcotic Drugs in British Society, 1820-1930*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues. [in English].
6. The Beginnings of International Drug Control. Chronicle. Summer, 1998. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1309/is_2_35/ai_54157834. [in English].
7. Berridge, V. (1981). Edwards Griffith. *Opium and the People: Opiate Use in Nineteenth-Century England*. London: St. Martin's Press. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/virginia-berridge-and-griffith-edwards-opium-and-the-people-opiate-use-in-nineteenth-century-england-london-allen-lane-new-york-st-martins-press-1981-8vo-pp-xxx-369-pound2000.pdf>. [in English].
8. Horkavyyi, S. (2011). Etapy stanovlennia mizhnarodno-pravovoi protydii nezakonnomu obihu narkotyktiv. [Prevention of the expansion of drug addiction among young people.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriya PRAVO*. Vypusk 15. 2011 S. 70-74. [in Ukrainian].

9. Zhuravel, T. V. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti. [Social prevention as a direct social and pedagogical activity]. K: Akademvydav, 312 s. S. 85–101. Instytutsiinyi repozytorii Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka. [in Ukrainian].
11. Kovaliv, Yu. I. (2007). Sotsiohenez. [Sociogenesis]. Literaturoznavcha entsyklopediia. U 2 t. Kyiv: VTs «Akademiiia». T. 2. S. 422. [in Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. [in Ukrainian].
13. Serdiuk O. Narkotyzm yak sotsialne yavyshe: yoho tendentsii ta napriamky profilaktyky. [Narcotism as a social phenomenon: yoga trends and direct prevention]. Novosty ukraynskoi psykhyatryy – polnotekstovyye nauchnye publikatsy. [in Ukrainian].
14. Serdiuk O. Sotsialno-nehatyvni yavyshecha yak instytutsiinyi utvorennia. [Socially negative phenomena as an institutional establishment]. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
15. Tatsii V. Ya. (2017). Yedyna konventsiiia pro narkotychni zasoby. [Single Convention on Drug Abuse]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. U 20 t. T. 17. Kryminalne pravo. S. 194.. [in Ukrainian].
16. Shemshuchenko Yu. S. (2001). Konventsiiia pro opium 1912. [Opium Convention 1912]. Yurydychna entsyklopediia. U 6 t. K. : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. T. 3. 792 s. [in Ukrainian].